

В І Д Г У К

офіційного опонента

доктора наук з богослов'я Завійського Романа Петровича

**на дисертаційне дослідження Саблона Лейви Едуарда Антонійовича
«Концепт передання у російській православній неопатристичній думці»,
подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за
спеціальністю 09.00.14 – богослов'я**

Сучасна православна теологія як цілком певна парадигма «неопатристичного синтезу» виникла в кінці 1920-х років у результаті радикальної критики попередніх способів розвивати академічну теологію та «нову релігійну свідомість». Перша критикувалася за схоластичність, остання була спробою дати певний синтез релігійної філософії та теологічного мислення, який був би вільним творчим виявом прихованого потенціалу православ'я. Ініціатори руху, який поставив собі за завдання досягти «неопатристичного синтезу» намагалися віднайти певну «ідеальну традицію», певну серцевину передання, яка б дала можливість побудувати ортодоксальну систему теології без суб'єктивних чи метафізичних домішок. Формування «неопатристичного синтезу» бачилося як завдання, після виконання якого стає можливим повернення інтелектуалів у церкву. При чому – у справжню церкву, а не ту, яку малювала б собі романтична уява. Намагання віднайти «вічну теологію» у засновників неопатристичного синтезу були явищем закономірним. Аналогічні пошуки ідеальної справжньої теології відбувалися у протестантизмі та католицизмі. Але у православних ідеї можливості відновити чистоту традиції стали особливо інтенсивними. При цьому дві речі стали фактичним фундаментом для спроб побудови неопатристичного синтезу. Перша річ – це літургія як живе передання тут і сьогодні, як жива традиція. Літургійне відродження передбачало повернення до розуміння первісних буквальних смислів текстів літургії, до первісного літургійного благочестя. Часте причастя, піднесення літургії над всіма іншими богослужіннями і обрядами, надання переваги тим смислам і діям, що пропонували літургійні тексти. Літургійне відродження стало

своєрідною православною теологією звільнення, коли через надання абсолютної цінності та значимості євхаристії було зменшено вагу всіх другорядних елементів традиції. Православ'я переставало бути обрядовірям, а ставало торжеством євхаристійного благочестя. У світлі літургії все інше обрядове та символічне не зникало, але отримувало свою справжню цінність та значимість. Пафос повернення до церкви як чуда спільного звершення євхаристії гостро відчувається у перших неопатристичних статтях Георгія Флоровського – «Дім Батьківський», «Теологічні уривки». Ототожнення церкви з євхаристією та їх обох із живим переданням повністю богословськи обґрунтоване у статті 1929 року «Євхаристія та соборність». В останній, до речі, вже були присутніми всі основні ідеї еклезіології Миколая Афанасьєва та літургічного богослов'я Олександра Шмемана. Євхаристійний етос зумовлює високу оцінку спільнот та критику імперії у Флоровського. Також у іншого засновник неопатристики – Володимира Лоського вже у його першій статті центром передання заявлена єдність богослужбової та богословської доксологій, при чому предметом прославлення у Божих іменах стають Божественні енергії, які Божими Особами Трійці явлені особистості у містичному досвіді, який неможливо назвати спогляданням чи розумінням, але який надає дійсну причетність та впевненість. Таким чином, з самого початку неопатристики євхаристійна лінія Георгія Флоровського та містико-доксологічна лінія Володимира Лоського зустрічаються. Так само переплітаються наслідування Флоровським логіки каппадокійців та Халікону, а Лоським – логіки Палами і Ареопагітик. Загальні фактичні обриси «чистого передання» тим самим були сформовані. Але мислителі неопатристики не могли редукувати передання до цього всього фактичного змісту, а бажали надати концепту передання містичних конотацій, що, до речі, цілком вірно відмічає дисертант. Для них було важливо визначити пріоритет передання як центральний елемент православної ідентичності, без якого розуміння біблійного світогляду є неможливим. Флоровський вважає, що для формування церковної культури навколо євхаристійного етосу необхідним є християнський елінізм. Лоський центральним засобом для формування передання вважає містичний

досвід відносин особистості з Богом, що виникає навколо поєднання євхаристійного досвіду з ідеями ісихазму як найбільшого вияву православ'я. Всі ці не до кінця артикульовані богословами схеми впливали на їх конкретні визнання передання у різних текстах.

Цілком вірно дисертант відмічає, що концепт «передання» розвивався у Флоровського з полемічних мотивів, оскільки в єкуменічних дискусіях необхідно було окреслити конфесійну специфіку православ'я. При цьому концепт передання мав інструментальне значення: Флоровський намагався в єкуменічних дискусіях пояснити яким був Бог передання. Фактично коли протестанти поверталися до Бога Біблії, католики до Бога Томи і Августина, Флоровський пропонував православним повертатися до теології, світогляду та світовідчуття мислителів грецької патристики. При цьому Флоровський та Лоський були впевнені, що існував консенсус отців щодо богословських та моральних питань. Звичайно, у кожному епоху могли зустрічатися певні відхилення від ортодоксії, і засновники неопатристики намагалися пов'язати такі випадки з порушення стандартів ортопраксії: так, Ориген і Євагрій прагнули споглядати сутність Бога, редукували екстаз та теозіс до споглядання, і це мало наслідки у неортодоксальності їх богословських поглядів. Лоський поставив собі за мету показати, що існувала певна «червона лінія» містичного богослов'я, якої дотримувалися усі святі отці з четвертого по п'ятнадцяте століття. Сьогоднішні православні християни та богослови можуть повертатися до традицій ортопраксії та до «червоної лінії» містичного богослов'я саме завдяки тому, що через постійну підтримку євхаристійного етосу православна Церква залишається самототожною, і більше того – церква, що звершує євхаристію сама є «живим переданням», особливо якщо строго дотримується стандартів теології, світогляду та світовідчуття мислителів грецької патристики. Засновниками неопатристики визнається, що окрім загального передання можна і необхідно виділяти місцеві передання. При цьому фактично місцеве передання є чимось подібним до філософської школи, тоді як передання взагалі є аналогічним не до суми філософських шкіл, а до філософії як такої.

На нашу думку, намагання засновників неопатристики оприятити у власних богословських системах головні елементи загальноцерковного передання означала принципової невдачі. Адже засновки неопатристики так і не змогли скласти цілісних богословських систем, які б охоплювали всю теологічну проблематику. Якщо б Православна Церква володіла всім переданням та саме у переданні була б істина християнського світогляду, то неопатристичний синтез був би вдалим. Але насправді певні богословські схеми видавалися за вчення отців церкви, тоді як за своїм походженням це були вчення окремих католицьких теологів. Звичайно, у першу чергу ми маємо на увазі приклад, що Т.де Реньойон запропонував схему, згідно з якою для східної патристики характерний персоналізм, для західної – есенціалізм, на Сході теологи розмірковують від Трьох Осіб до сутності, а на Заході – навпаки. Так само західні корені мають ідеї Лоського про особистість як онтологічний факт, тощо. Як правильно вказує Р.Уільямс для успішної полеміки православ'я проти західних віросповідань, світських філософських ідей, В.Лоський вдається до певних маніпуляцій з поняттями про Бога у різних традиціях. Найцікавішим тут є такий приклад: античний неоплатонізм ясно вчить про Божественне Єдине як трансцендентне надбуття, але Лоський чомусь приписує неоплатонізму вчення про Бога як суще, що лише деякою мірою вище за створений світ та не є апофатичним.

Можемо сказати, що при правильності початкових інтуїцій щодо важливості свхаристійного етосу чи містичного досвіду релігійних громад, засновники неопатристики збилися на манівці полемічного дискурсу. Формування відновленого богословського передання церкви першого тисячоліття має бути плодом систематичного екуменічного діалогу.

При всій вишуканості дисертації, написаної з застосуванням прекрасної богословської методології на вдало визначену тему, не можемо не відзначити деякі побажання.

1.Бажано детально описати як саме впливає Дух Святий на церкву в цілому, на окремі церковні спільноти та індивідуальних вірних.

2. Необхідно чіткіше позначити специфічні риси концепту передання у засновників неопатристики порівняно з їх попередниками на ниві розвитку православного богослов'я.

3. Потрібно описати причини, чому теологія Флоровського та Лоського навіть без досягненнями ними неопатристичного синтезу залишається взірцевою для потреб представлення православної позиції. І пояснити, як теологічні схеми Флоровського та Лоського входять у суперечність з уявленнями про співвідношення Писання і Передання у таких теологів як Д.Станілоае, І.Попович, Д.Гарт.

Висловлені зауваження не знижують позитивної оцінки отриманих у дисертації результатів. В цілому поставлена мета у дисертації повністю досягнута. Автор проявив себе як повністю зрілий науковець. Робота відрізняється структурною чіткістю й обґрунтованістю положень, що виносяться на захист, і є завершеною самостійною роботою дисертанта. Знайомство зі змістом дисертації, монографії, публікаціями автора та авторефератом дають підставу для загального висновку про те, що робота Едуарда Антонійовича Саблона Лейви «Концепт передання у російській православної неопатристичній думці» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам п.п. 9, 11, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року (із відповідними змінами), а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.14 – богослов'я.

Офіційний опонент,

доктор наук з богослов'я,

консультант громадської організації

«Євро-Азійська теологічна асоціація»

Р. П. Завійський

Завійський Р. П.